Марина Бабенко

УДК 82-14.09

КАТЕГОРІЯ ЧАСУ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ЛІРИЦІ

У статті проаналізовано категорії часу в сучасній філософській ліриці, наголошено на трьох головних тенденціях її втілення, а саме: опозиція "вічність / мить"; мотив тривання; мотив пам'яті.
Ключові слова: філософська лірика, лейтмотив, індивідуальний стиль, час, простір.

Maryna Babenko. The category of time in contemporary philosophical poetry
The article analyzes the category of time in contemporary philosophical poetry. Particular notice is taken of the three main tendencies of its realization, that is, of the opposition "eternity / moment", as well as the motifs of duration and memory.
Key words: philosophical poetry, leitmotif, individual style, time, space.

Категорії часу належить особливе місце в сучасній філософській ліриці. За влучним спостереженням Н. Мазепи, саме час є лейтмотивом лірики думки [9, 34]. У творчості сучасних українських поетів окреслюються такі тенденції її втілення: 1) опозиція "вічність / мить"; 2) мотив тривання; 3) мотив пам'яті.

Перша тенденція по-своєму виявляється, зокрема, у творчості сучасних митців, які приділяють чимало уваги проблемі невловимості часу, щохвилинної зміни світу, одвічних метаморфоз життя: "Світ – щоразу не те, що здається цієї миті. / Той, хто знає усе, передбачив, либонь, і це" [8, 13]. Лірична героїня Маріанни Кіяновської замислюється над нездатністю людини втримати мить, зафіксувати її у своїй свідомості. Подібні мотиви зустрічаються й у творчості інших авторів, зокрема в поезії Ірини Шувалової. Авторка наголошує на плинності, загадковості часу: "час тече, речі гуснуть – а ми наче тоншаєм. / бачу світло: уже не в тобі – а крізь тебе. / час тече – парапетами, ринвами, площами, / і з останнього даху зривається в небо" [15, 68]. Її індивідуальний стиль характеризується особливою полісемантичністю. Подеколи один образ настільки багатогранний, що теоретичні коментарі можуть займати цілу сторінку. У наведеному прикладі ідея плинності часу, фізичного відчуття лише того, що "тут і тепер" наскрізно пронизує текст, де кожен образ та асоціація суттєво увиразнюють її. Лірична героїня усвідомлює, що все мінливе, кожної хвилини "ми – уже ми не ті", й існує лише коротка мить – момент завмирання, коли дозволено відчути "тут-буття". А далі – знову хаос, вічна динаміка, де "речі теж полишають верші часу й місця" й поринають у "безборонне, беззастережне забуття" [15, 48].

Незрідка час зіставляється з іншими мотивами, поєднується з образом коханої людини: "час тече – ось і речі вже наче б густішають. / я заходжу: не те, що навшпиньки – а подумки, / твоє місце у нашому ліжку – це ніша, / де пропали всі дотики, сутінки й родимки. / час тече – він викручує руки і поручні / в тих вагонах, які добровільно возили нас, / де сиділи ми мовчки – здавалося, поруч, / а по суті – то кожен в окремій бразилії. // дощ іде, а здається – це падають камені. / хто ж тепер їх, дурний, самотужки збиратиме? / ми були симфонічні, тепер більше камерні, / але нам і цього забагато, ми – атоми" [15, 68]. Плинність і тривкість часу простежується на рівні лексики та образів: *час тече, дощ іде*.

Замислюючись над опозицією "вічність/мить", молоді поети наголошують на незмінній цінності саме миті буття, на нездатності людини втримати час. Ці образи й мотиви пронизують і творчість української поетеси Мар'яни Савки. Притаманна стилю авторки сугестивна філософічність яскраво виявляється у вірші "Жінка не вміє прощати собі і часу". Невміння втримати час і пробачити йому, адже "нагадує нам, що все менше лишається нас" – сумні життєві реалії, єдино дана дійсність, з якою лірична героїня мусить миритися. Кожен

поетичний рядок пройнятий атмосферою плинності й смутку, бо "відходять кудись неймовірно щасливі хвилини / у півпомаху вій пощезають сюжети доль / час відмірює мірку і далі у невідь лине / наче сім'я кульбаби на крилах дрібних парасоль" [13, 20]. Легка меланхолійність, елегійність вірша простежується й на рівні лексики: півпомах вій; час, що лине у невідь; порівняння плинності часу із сім'ям кульбаби.

Розвиваючи тему часу, М. Савка замислюється над його фатальною всевладністю. Так, подеколи світ стає, наче келія – "тиха, глуха, холодна… і час витікає. І роки один за одним / Слизькими вужами втікають із цього світу" [14, 66]. Сумний настрій – незмінний супровід цих роздумів.

Однак авторитет часу незворушний, він владар світу й вічна істина. Таким його покірно приймає лірична героїня поезії Анни Багряної: "Час – мій господар і Бог, / йому молитимусь – / аби / швидше / білий світ / побілішав" [2, 71]. Серед ключових образів її творчості часу належить особливе значення, уже в ранніх збірках зустрічаються глибокодумні рефлексії щодо пізнання його суті: "Я розтискаю мить, / Аби збагнути вічність, / В жертовному вогні / Палю думки дотла, / Щоб принести себе – / Весну / В холодний січень, / Щоб воскресить чиїсь / Розтрачені літа. / Але…/ Безцільна часу гра, / Безмежна обережність. / До чого всі слова, / Коли в очах – жура? / І тільки зрячий Хтось / Згори за світом стежить…/ А, власне, що є світ? / Безцільна часу гра" [4, 44]. Усвідомлення світу як безцільної гри часу поєднується з уже згадуваним мотивом його невловимості, де "кожна мить – це маленький прозорий метелик" [2, 50].

Отже, опозиція "вічність/мить" посідає одне з центральних місць у сучасній філософській ліриці. У кризовій ситуації переходової доби мотив невловимості часу, бажання втримати його, слабкість людини перед його всевладністю – складова багатьох мистецьких тенденцій, які умовно можна схарактеризувати як неспокій. Так у пошуку нових цінностей та орієнтирів митці приходять до вічної та повсякчас актуальної здатності цінувати кожну мить.

Друга тенденція втілення образу часу реалізується в мотиві тривання, який також досить часто зустрічається в сучасній філософській ліриці. Він тісно пов'язаний з уже згадуваною ідеєю фіксації миті, з філософським поняттям "тут-буття". Цей мотив наскрізний у творчості М. Кіяновської. Він гармонійно поєднується з мотивами кохання, болю, з рефлексіями щодо всесильності слова тощо. Мотив тривання виявляється не лише в окремих образах, а й на рівні мови, зокрема в частому використанні дієслів недоконаного виду. Його наявність помічає дослідниця О. Галета, яка в передмові до збірки "Міфотворення" наголошує на тому, що в поезії М. Кіяновської "є тривалість як чекання на себе" [8, 5]. Творчій манері поетеси притаманна схильність фіксувати лише справжні речі й незмінні істини, акцентувати увагу на найважливіших станах свідомості. Її лірична героїня щиро зізнається, що в цьому світі існують "я і ти, і є тривання Бога" [9, 29]. Слід зазначити, що ідея "тривання Бога" пронизує всю творчість мисткині, можна сказати те саме і про тривання мови, яка посідає особливе місце в її житті: "Існую, мислю: грекою й латинню, / Слідами слів йдучи, садами мов, / Бо sermo facit. Троп триває тінню / Непроминань. В метафорі – любов…" [8, 30]. Влучний вислів "непроминання" закцентовує ідею постійності, вічності слова. Крім того, мотив тривання спроектований і на самопізнання, де осягнення себе відбувається в категоріях "тут-буття": "Я ні про що не згадую. Я є" [12, 57].

Усвідомлення себе в теперішньому часі, присутності в цьому ж часі різних речей формує особливий стан поетичної екзистенції – існування світу тільки *тут і тепер*. Ця філософія миті, фіксація одвічної динаміки життя – один із головних мотивів сучасної рефлективної лірики. Збірка А. Багряної у

співавторстві з чеським письменником В. Песткою пройнята мотивами гри часу, його непостійності. Лірична героїня цієї поезії відчуває дивну поєднуваність: “Минуле моє / за дверима теперішнього, / ніби пес голодний, / скімлить, / а я тим часом / до майбутнього часу / весело чепурюся” [3, 76]. У різних категоріях постає час і в однойменному вірші В. Пестки: змарнований і втрачений, той, що народжується, і той, що відходить (він асоціюється з коробкою із-під черевиків, набитою старими фотокартками), час минулий (як смуток, неможливість повернення) і майбутній (як очікування, упевненість), час теперішній – незавершений, пташиний і невловимий, час радісний [3, 31].

Ідея плинності часу реалізується через усвідомлення нерозривного зв’язку епох, поколінь, по суті, це ідея безперервності історії. Тема давніх міст та їхніх мешканців знаходить своє філософське осмислення у проникливих рядках поезії М. Кіяновської: “Наші міста – під високими травами. / Мури зруйновано пращами. / Колами, колами лунко вмирали ми, / Так і не ставши кращими. / Діти з дідами, кістка до кості, – / Перлом живим нанизані. / Вуж з-під ожинника кличе в гості – / Темний над світлоризими…” [12, 54]. Голос предків, що долинає з-під руїн давніх міст, звучить як своєрідний фактор історії, як атрибут пам’яті. Суголосні теми зустрічаються й у поезії А. Багряної: “Об цю землю, на якій стоїмо, / тисячу років тому / билися чолом запеклі шукачі золотих скарбів, / допоки самі не лягли у цю землю, / ставши скарбом для археологів” (“Скарб”)… “Кілька років поспіль / археологи билися між собою за те, / хто першим відкрив найдавніші поховання”… “Історія – безперервна. / діти наших дітей колись напишуть про це” [2, 55]. Мотив історичної пам’яті, тяглості століть, тісного взаємозв’язку між минулим, теперішнім і майбутнім доповнюється символічним образом сіячів, які вгрузаються гумовими чобітьми в тисячолітню історію своєї землі [2, 65]. У сучасній філософській ліриці цей мотив звучить досить часто, набуваючи найрізноманітніших емоційних забарвлень. Для ліричної героїні А. Багряної пам’ять передусім – це набутий життєвий досвід, пройдений шлях, сповнений особистих перемог та невдач: “Медитативних спогадів сюжети / В уяві хворій ніби кінострічка – / Тяжкі падіння і приємні злети, / Мов течією збудженої річки, / Швидкими темпами несуться миті – / Найдовші миті за своїм звучанням” [5, 28].

Творчості М. Кіяновської властивий зв’язок мотиву пам’яті з візіями потойбічного життя, з глибинним аналізом власного “я”, що, імовірно, проживало і проживатиме не одне життя, однак “все пам’ятаю. Слова проростають в мені / Зі старих молитов, що збуваються, перш ніж забутись. / Бог приходить у сни – і тихесенько просить вернутись / На Його небеса, у вериги мої кам’яні” [8, 17].

Мотив пам’яті часто доповнюється образом фотографій. Цей винахід людства по-особливому інтерпретується в сучасній філософській ліриці, найперше як єдино можливий спосіб зафіксувати мить. Саме в такому контексті постає перед читачами збірка Богдани Матіяш “Непроявлені знімки”. Про її філософський зміст говорить М. Кіяновська в передмові, зауважуючи: “площини “Непроявлених знімків” читаються вглиб” [11, 7]. Для авторки фотографія – передусім письмо, суть якого полягає в тому, щоб не сказати нічого, окрім того, що вже сталося (і завдяки цьому бути прочитаною) [11, 7]. Такий висновок окреслює екзистенційне підґрунтя фотографії, чітку спрямованість її на фіксацію лише найсуттєвішого. Тому знімки – це не що інше, як спосіб утримати час, здолати його невловимість. Лірична героїня Б. Матіяш усвідомлює, що фотографія тривкіша за пам’ять, але вона не сильніша за час, який заховує людей: “Чому пам’ять не може тримати всі рисочки / обличчя в собі? Чому лишаються конче потрібне фото, / аби пригадати? Чому мій годинник / ще

вперто рухає стрілки, а люди уже відходять?…" [11, 39]. Одвічні питання залишаються відкритими, як і сама незавершеність непроявлених знімків.

Мотив пам'яті наскрізний для збірки М. Савки "Квіти цмину", яка присвячена рідним і близьким їй людям. Я. Голобородько стверджує наявність "почуттєвої, сердечної пам'яті душі", що стає лейтмотивом збірки. "Щедрість у пам'ятанні та любові, – зауважує він, – стає найголовнішою рисою та ознакою збірки "Квіти цмину" [7, 13]. Домінує у збірці й мотив пам'яті роду, авторка закцентовує те, як важливо кожному знати своє коріння. У щемливі моменти творчого осяяння перед її зором постають найрідніші обличчя тих, хто поруч, і тих, чий образ залишиться на старих сімейних світлинах та глибоко в душі. Поезія збірки дуже щира, ніжна, сповнена світлом сердечного тепла. М. Савка виявляє себе справжнім майстром слова, де сила емоцій уміло обрамлена в лаконічність та надзвичайну влучність вислову: "баба вийшла із хати й пішла із життя" [13, 17]; "…фотографія діда. Очі блакитно присутні" [13, 38]; "наші обличчя зникомі" [13, 101]. Збірка доповнена старими сімейними фотографіями, а назви циклів суголосні лейтмотиву пам'яті ("Родинні пасторалі", "Парад світлин"). Філософічність спогадів полягає в можливості осмислити минуле як уже пройдений шлях, те, без чого не змогло б відбутися теперішнє. Саме в такому символічному ключі постає в сучасній філософській ліриці класичний мотив світової поетичної думки.

Категорія часу нерозривно пов'язана з простором, тож не дивно, що молоді митці часто вдаються до рефлексій в осмисленні цих понять. Простір і час стали предметом уваги багатьох літературознавців, які наголошують на перспективності таких досліджень [1, 2]. Особливості відтворення часу та простору в поезії розглядав філософ І. Ґердер. Учений зауважив, що поетична мова існує й діє у просторі, тобто "дає душі ніби зорове уявлення кожного предмета", та водночас вона діє й у часі, "впливає на душу швидкістю і частотою зміни уявлень" [6, 160].

Поняття часу та простору в літературознавстві має чималу історію (зокрема, це питання розглядали такі вчені, як М. Бахтін, Д. Ліхачов, Ю. Лотман, В. Топоров, О. Галич та ін.). Однак теоретичні розвідки в царині цієї проблематики стосувалися здебільшого прозових творів. Щодо поезії, то увага дослідників зосереджувалася в основному на загальній тематиці, силі емоцій, ритміці, питання ж хронотопу частіше залишалося відкритим. У філософській ліриці час та простір виступають передусім як об'єкти рефлексій. Їй властиве функціонування опозицій (життя / смерть, кохання / ненависть тощо). Час і простір нерідко постають саме в цьому контексті, а також через опозицію "статика / динаміка". Сучасні українські поети ніби "грають" цими площинами, усвідомлюючи їх споконвічний потяг до оновлення: "Мій час – струна з пульсацією ритму, / В якому простір бракне і росте" [8, 12]. Лірична героїня М. Кіяновської часто освоює простір через систему символів, міфологічні коди. Він постає в найрізноманітніших варіантах: стрімкий і насичений, давній та сучасний, овіяний таємницями минулих століть, навіть такий, що був на початках усього – протопростір.

Сучасній філософській ліриці притаманні дві тенденції осягнення простору: т. зв. зовнішня та внутрішня. Простір для митців слова – це не лише довкілля, а радше глибина внутрішнього зору, здатність виходити за межі власного буття, власного мікрокосму. Лірична героїня А. Багряної прагне розширити кордони свого "я", аби краще пізнати світ: "Розтань у просторі безмежнім, / Відчуй блаженство максимальне, / І, залишивши світ астральний, / Спустись на землю обережно" [5, 15].

Особливе місце в сучасній ліриці думки належить локусу міста як одному з головних варіантів зображення простору. Як зауважують дослідники, саме урбаністичні мотиви виступають провідною тенденцією в літературі кінця XX – початку XXI ст. Молоді українські поети часто експериментують з різними варіантами зображення міського простору. Так, для збірки М. Савки "Малюнки на камені" прикметна прозора естетика середньовічного міста, багатство історичних мотивів. Що ж до образу міста сучасного, то в уяві мисткині воно постає аж надто сумним, сірим та кам'яним: "Синій простір нещадно звузився, / Як горіхове серце висхле. / Я тримаю за нитку музику, / Що над містом зависла. / Пальці стислись болючим вузликом, / Щоб утримати звуки чисті. / Не лишай мене, птахо-музико, / В скам'янілому місті" [14, 53]. Вічній метушні великого міста протиставлено тишу і спокій монастирського саду: "Нема кінця. Цей сад не має меж. / Старі дерева. Трави-сухостої. / Стоїш із кухлем глиняним і п'єш / Питво позачасовості густої" [14, 18]. Медитативна елегійність вірша підкреслюється оригінальною метафорою: "*питво позачасовості густої*".

Образ міста в поезії М. Кіяновської теж має переважно негативні відтінки, часто звучать апокаліптичні мотиви, перемежовані картинами давнини, від якої сьогодні залишилися "сувої, як світи, і мертві мови / Європи, / Присмерковості, / Душі" [9, 56]. Місто поетеси зазвичай холодне, воно протиставляється саду як символу чистого, справжнього життя: "Простір міський заломлення світ руйнує, / Марить екстазом народження світу-саду" [9, 81]. Простір у творчості М. Кіяновської тісно пов'язаний з лейтмотивом тривання. Він – те, що є зараз, у чому ми існуємо, екзистенційне ствердження буття "тут-і-тепер". Замислюючись над вічною єдністю часу і простору, лірична героїня трактує їх як першооснови буття.

Час стає мірою всіх речей, чи не тому в сучасній філософській ліриці досить часто постає образ годинника. Він – важлива художня деталь, символ, спосіб унаочнити час. Особистий світ ліричної героїні М. Савки – переживання, падіння і злети, на тлі яких "годинники ходять / на тоненьких обцасах, / Їм байдуже, / Що кроки у тиші / так голосно б'ють / по розпечених скронях" [15, 42]. Образ годинника присутній і в поезії М. Кіяновської. Він іде швидше за час і такий же невловимий: "Незримий, як зозулина провина, / Іде годинник – швидше, аніж час. / Минає ніч, як світу половина, / І тінню проминає нас – крізь нас…." [12, 58]. Час, який минає, проходить крізь нас, наші почуття й емоції – спектральний зріз цього образу. Бувають нещадно жорстокі хвилини й щасливі, однак усе це минає, бо "годинник вперто рухає стрілки" [11, 39]. Одвічний закон проминання – лейтмотив сучасної лірики думки. Героїня Б. Матіяш гірко іронізує з приводу спроб людини втримати час: "Уявляєте, косметична фірма "Avon" / також виготовляє годинники – всі / борються за право міряти час. // Невже вони вірять, що Ти, Господи, / Поступишся їм своєю на нього монополією?" [11, 39].

Роздуми над глибинною сутністю часу й людини в ньому притаманні творчості сучасних молодих авторів. Філософічність зображення часу закорінена у площині опозицій "статика" і "динаміка" як першооснов споконвічного руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко Л.* Простір і час у поезії // *Вісник* Запорізького державного університету. – 1999. – № 1. – http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1151.pdf
2. *Багряна А.* Замовляння із любові. – Луцьк: Твердиня, 2011. – 78 с.
3. *Багряна А.* Поміж бузкових снів: Поезії. – К.: ТРК "ЮАна", 2002. – 120 с.
4. *Багряна А.* Суцвіття слів. – К.: Видавничий центр "Просвіта", "ЮАна", 2000. – 90 с.
5. *Гердер И.* Критические леса... // *Гердер И.* Избранные сочинения. – М.; Л.: ГИХЛ, 1959. – С. 157-180.
6. *Голобородько Я.* Стильовий гербаріум Мар'яни Савки // *Українська* література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 6-7. – С. 9-15.
7. *Кіяновська М.* Дещо щоденне. – К.: Факт, 2008. – 62 с.

8. *Кіяновська М.* Міфотфорення. – К.: Смолоскип, 2000. – 104 с.
9. *Мазепа Н.* Поэзия мысли (о современной философской лирике). – К.: Наук. думка, 1968. – 123 с.
10. *Матіяш Б.* Непроявлені знімки: Поезії. – К.: Смолоскип, 2005. – 114 с.
11. *Метаморфози.* 10 українських поетів останніх 10 років. – Харків: Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2011. – 272 с.
12. *Савка М.* Квіти цмину. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2006. – 128с.
13. *Савка М.* Малюнки на камені. – К.: Смолоскип, 1998. – 84 с.
14. *Савка М.* Оголені русла. – Тернопіль: Астон, 1995. – 71с.
15. *Шувалова І.* Ран: Збірка поезій. – К.: Смолоскип, 2011. – 139 с.

Отримано 11 квітня 2013 р. *м. Київ*